

PRZEMYSŁAW BASTER

Dr inż. arch.

Katedra Geodezji Rolnej, Katastru i Fotogrametrii,

Wydział Inżynierii Środowiska i Geodezji, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

e-mail: pbaster@ar.krakow.pl

PARK MIEJSKI A PARK WIEJSKI. ZNACZENIE PARKU W UKŁADZIE URBANISTYCZNYM NA PRZYKŁADZIE PROJEKTURE WITALIZACJI KRAJOBRAZU WSI STRZELCE WIELKIE

NOT ONLY TOWN PARKS. THE SIGNIFICANCE OF A COUNTRY PARK IN THE URBAN LAYOUT AND ITS ROLE IN THE RECOMPOSITION DESIGN OF STRZELCE WIELKIE VILLAGE LANDSCAPE

STRESZCZENIE

Zarówno w miejskich, jak i wiejskich kompozycjach urbanistycznych parki mogą pełnić szczególną rolę oraz wpływać na układ przestrzenny. We wsi Strzelce Wielkie centrum oraz otaczający je krajobraz otwarty powiązane były kompozycyjnie ze znajdującym się w tej miejscowości parkiem dworskim. Zespolony z układem urbanistycznym, determinował on wygląd i lokalizację najważniejszych historycznych elementów wsi.

Słowa kluczowe: krajobraz wsi, park naturalistyczny, rozwój obszarów wiejskich, układ urbanistyczny

ABSTRACT

In urban composition of both rural and urban areas, parks may play a significant role with particular influence on the spatial arrangement. In Strzelce Wielkie the village center and the surrounding open landscape were connected compositionally with the local manor park. As a significant element of urban layout, the park determined the form and location of the most important historical elements of the village.

Key words: naturalistic park, rural development, rural landscape, urban layout

1. WPROWADZENIE

Strzelce Wielkie charakteryzują znaczne uwarunkowania historyczne, które zostały wzięte pod uwagę w procesie projektowym rewitalizacji tej wsi. Podjęte wielopłaszczyznowe badania uwzględniły także obecną wartość parku dla społeczności lokalnej, jak również jego historyczne znaczenie.¹ Pomimo zatarcia się, a nawet zaniku niektórych rozwiązań przestrzennych, w projekcie rewitalizacji wsi możliwe było odtworzenie bardzo wielu z nich.

Park dworski początkowo użytkowany był przez nieliczne osoby przebywające w założeniu dworskim, które mogły podziwiać zaprojektowane i zrealizowane mocne związki kompozycyjne z otoczeniem, ciesząc się pięknem wyeksponowanego krajobrazu. Dziś, podobnie jak parki miejskie, ten tak ważny element kompozycyjny stanowi teren ogólnodostępny, ale paradoksalnie prawie nikt go nie docenia i nikt tam nie przebywa. W ramach podjętych prac projektowych podjęto starania, by omawiany park wiejski (podobnie jak parki miejskie) służył odpoczynkowi ogółu mieszkańców, zachwycał pięknem swojej postaci, a nawet więcej – pozwalał na podziwianie otaczającego krajobrazu.

2. CEL I METODY BADAŃ

Cel badań stanowi określenie znaczenia parku naturalistycznego we wsi Strzelce Wielkie poprzez opis jego powiązań kompozycyjnych z otaczającym krajobrazem, w tym głównie z centrum miejscowości. Pozwala to porównać – w zakresie kompozycji krajobrazowej – tę jedną wybraną realizacją wiejską z parkami miejskimi w tkance urbanistycznej.

W artykule porównano zagospodarowanie przestrzenne opisywanej miejscowości w połowie XIX wieku z jej stanem obecnym, poddając badaniom znaczenie parku i jego związki kompozycyjne z wsią. Określono powiązania komunikacyjne, widokowe i funkcjonalne, wskazując elementy krajobrazu, które przyczyniły się do zatarcia czy wręcz zaniku pierwotnych rozwiązań. Podstawą określenia

tych zależności stała się analiza układu urbanistycznego z wyszczególnieniem najważniejszych budowli i elementów systemu zieleni. W artykule nie poruszono natomiast kwestii kompozycji samego założenia parkowo-dworskiego.

Podczas procesu projektowego rewitalizacji wsi Strzelce Wielkie w dziedzinie architektury krajobrazu – także podczas prac nad zagadnieniem opisanym w niniejszym artykule – wykorzystano współczesne oraz historyczne materiały geodezyjne, jak również materiały archiwalne. Wykonano badania kameralne oraz *in situ*, dotyczące układu urbanistycznego, dziedzictwa kulturowego, systemu zieleni publicznej i prywatnej (od skali urbanistycznej do poszczególnych form krajobrazu). Wiele informacji na temat historycznych powiązań kompozycyjnych odczytano z katastru galicyjskiego, po czym dokonano jego analizy porównawczej ze współczesnymi materiałami geodezyjnymi i wynikami badań *in situ*. Zgodnie z zasadami tzw. „metody bawarskiej”, do współpracy zaproszono władze samorządowe oraz wszystkich zainteresowanych mieszkańców miejscowości.²

3. STAN BADAŃ

Dotychczas podczas badań nad realizacjami położonymi w obszarach wiejskich, rozważania koncentrowano głównie na zasadach kompozycji i stylu samych parków, jak również ich powiązań z rezydencją (w przypadku założeń dworsko- oraz pałacowo-parkowych). Równocześnie wielokrotnie podkreślano konieczność zachowania tożsamości i tradycji miejsca – wsi oraz obszarów wiejskich postrzeganych jako całość.³ Wskazano na konieczność zachowania

¹ Badania przeprowadzone zostały w ramach międzynarodowego programu – współpracy polsko-niemieckiej, wraz z Urzędem Marszałkowskim Województwa Małopolskiego: „Zintegrowane programowanie rozwoju obszarów wiejskich w Małopolsce w oparciu o wzorce Bawarii” (2014–2015). Badania kameralne oraz badania *in situ* w zakresie krajobrazu: dr inż. arch. Przemysław Baster (współpraca po stronie niemieckiej: arch. kraj. Thomas Wurth), pod opieką naukową: prof. zw. dr hab. inż. Urszuli Litwin (Katedra Geodezji Rolnej, Katastru i Fotogrametrii, Wydział Inżynierii Środowiska i Geodezji, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie).

² Sposób współpracy z lokalnymi mieszkańcami, stanowiący podstawę „metody bawarskiej” – będzie tematem odrębnego opracowania.

³ Warto zacytować choćby kilka przewodnich myśli zawartych w znaczących i znanych publikacjach: „Krajobraz jest wyrazem tożsamości miejsca i czasu” (cyt. za: Z. Myczkowski, 2003, *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 8); *Tradycja wyraża szacunek. „Tradycja miejsca” jest u nas szacunkiem nie tylko dla archetypu formy, ale również dla treści i funkcji miejsca. Taka postawa skłania nas w konsekwencji także do twórczego przechowywania wartości odziedziczonych w wiejskich krajobrazach otwartych [...] Problematyka badań naukowych w zakresie projektowania architektonicznego i planowania przestrzennego wsi wykazuje w krajobrazie przestrzenny obraz całej kultury danego regionu* (cyt. za: J.W. Rączka (red.), 1994, *Wieś – negatywną czy pozytywną alternatywą miasta*. Streszczenie referatów wygłoszonych na II Sesji Naukowej zorganizowanej w dniu 18 i 19. stycznia 1994 roku w ramach Sekcji Architektury i Planowania Wsi Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Zakład Architektury i Planowania

istniejących różnic między miejską i wiejską przestrzenią osadniczą, zwłaszcza w dobie wzmożonej urbanizacji.⁴ Opisano różnicę pomiędzy zaściankowością a regionalizmem, koniecznością poszanowania elementów dziedzictwa kulturowego.⁵

Powyższe idee mogą stanowić teoretyczne podstawy i wytyczne podejmowania prac projektowych na terenach wiejskich, nie dotyczą jednak bezpośrednio omawianej w tym artykule tematyki. Zmiany związków przestrzennych parków z miejscowością na przestrzeni wieków, charakterystyka poszczególnych rozwiązań projektowych czy określenie znaczenia parku w krajobrazie całej wsi doczekały się znacznie skromniejszego opracowania. Podobnie w Strzelcach Wielkich – w ramach dokumentacji ewidencyjnej wykonano opis stanu istniejącego założenia dworsko-parkowego i jego najbliższego otoczenia na tle rysu historycznego i ogólnych uwarunkowań.⁶ Nie podniesiono natomiast powyżej wspomnianych kwestii, które poruszone są w niniejszym artykule.

4. OPIS BADAŃ

Sporządzony w ramach programu projekt rewitalizacji krajobrazu wsi, uwzględniający park i jego związki z otoczeniem nie miał doprowadzić do urbanizacji czy upodobnienia wsi do miasta. Wręcz przeciwnie, ma na celu podkreślenie piękna krajobrazu otwartego i jego odmienności w stosunku do przestrzeni miejskiej. Ponadto, opracowanie miało przyczynić się do ukształtowania wsi jako pozytywnej alternatywy osadniczej miasta. Przyjęte rozwiązania projektowe posłużyły przywróceniu ładu przestrzennego, zachowania tradycji i tożsamości miejsca, przy pełnym szacunku dla dziedzictwa kultu-

rowego. W duchu regionalizmu, w ramach projektu świadomie zaadaptowano najlepsze idee zagraniczne, tworząc przestrzeń łączącą w sobie lokalne, cenne tradycje, z tym co pozytywne w skali międzynarodowej. Dostosowano wielkie idee do problemów i potrzeb niewielkiej wsi, stosownie do możliwości, uwarunkowań historycznych, kulturowych i cywilizacyjnych, a także upodobań mieszkańców Strzelc Wielkich, dla których głównie miejscowość ta ma być rewaloryzowana.⁷

Analiza stanu istniejącego, informacji historycznych oraz materiałów współczesnych wskazuje, iż w Strzelcach Wielkich powiązane zostały ze sobą dwa układy urbanistyczne: ulicowy oraz koncentryczno-promienisty (II.1). Na ogólne zagospodarowanie przestrzenne, rozmieszczenie najważniejszych budynków, wygląd systemu zieleni czy najpiękniejsze perspektywy ważny wpływ miało jednak także założenie parkowo-dworskie, w szczególności sam park. Zlokalizowany tuż za ostatnimi zabudowaniami od strony północno-zachodniej, z jednej strony umożliwiał stworzenie koniecznych powiązań kompozycyjnych ze wsią, a z drugiej pozwalał wyeksponować piękno otaczającego wieś krajobrazu otwartego. Ponadto, takie położenie to zarówno optymalne wpisanie się w obydwie wspomniane układy urbanistyczne oraz ich uzupełnienie, jak i możliwość ukształtowania jednej spójnej całości przestrzennej z obiektami, które podporządkowano także wymogom urbanistycznym.⁸

Tkanka podporządkowana układowi ulicowemu – położona stosunkowo daleko od parku i w niewielkim stopniu z nim związana kompozycyjnie – wyraźnie widoczna jest do dzisiaj. Dużą część jej historycznej i nowopowstającej zabudowy zlokalizowano przy prowadzącej z północy na południe drodze gminnej Strzelce Małe – Rudy Rysie. Znacznie większe powiązania z założeniem parkowo-dworskim posiadał drugi ze wspomnianych układów urbanistycznych, dzisiaj trudno odczytywalny w przestrzeni (II. 2). Był on skupiony wokół nieistniejącego obecnie, znacznego poszerzenia drogi

Wsi Politechniki Krakowskiej, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, s. 24–25).

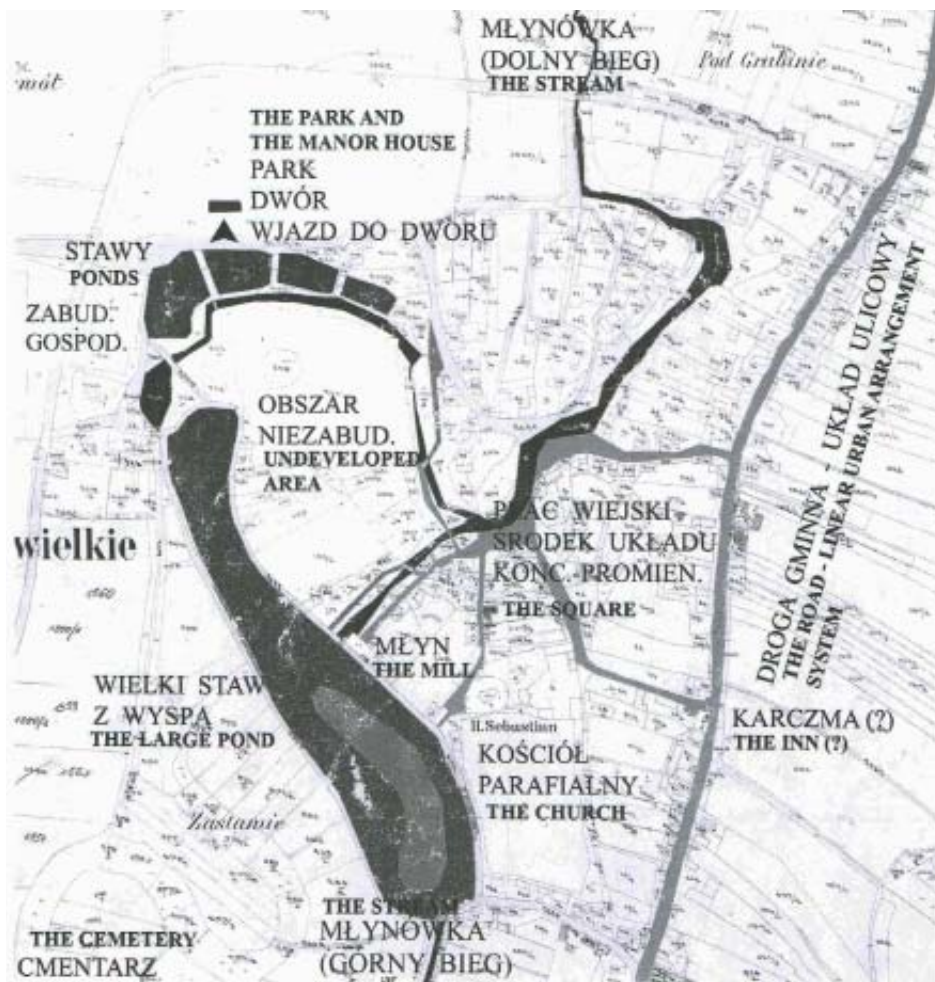
⁴ M. Kowicki, 1997, *Wieś przyszłości jako alternatywa osadnicza miasta. Rozważania nad kształtem architektonicznym i planistycznym wsi, ośrodka społeczno-usługowego oraz domu wiejskiego w epoce postindustrialnej*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków; Z. Myczkowski, *opus cit.*; J. W. Rączka (red.), 1983, *O tożsamość wsi III generacji*. Streszczenie referatów wygłoszonych na I-ej Sesji Naukowej zorganizowanej w dniu 6-tym maja 1993 roku w ramach Sekcji Architektury i Planowania Wsi Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Zakład Architektury i Planowania Wsi Politechniki Krakowskiej, Kraków; J. W. Rączka (red.), *Wieś – negatywną czy pozytywną...*

⁵ M. Kowicki, *Wieś przyszłości...*, s. 41–43.

⁶ I. Wildner-Nurek, 1993, *Założenie podworskie w Strzelcach Wielkich, gm. Szczurowa, woj. Tarnów, (Dokumentacja ewidencyjna zabytkowych założeń ogrodowych)*, maszynopis, passim.

⁷ Taka metodyka i podstawowe idee przyświecające działaniom w obszarach wiejskich wynikają bezpośrednio ze stanu badań, są zatem zgodne z poglądami przedstawionymi na wielu konferencjach i w różnych publikacjach.

⁸ Pomimo pozornego położenia z boku całego terenu zabudowanego, park również przynależy do centrum, co symbolicznie podkreśla droga gminna oddzielająca go od pól i łąk. Należy podkreślić, iż taka lokalizacja nie jest nietypową – parki naturalistyczne i kaligraficzne często były położone na samym końcu wsi. Dlatego przeprowadzone badania mogą stać się przydatne także przy analizie i rewaloryzacji wielu innych, podobnych realizacji położonych w obszarach wiejskich.

Il. 1. Charakterystyczne elementy kompozycyjne centrum wsi Strzelce Wielkie w połowie XIX wieku oraz komunikacja w ramach ulicowego i koncentryczno-promienistego układu urbanistycznego (oznaczone na katastrze galicyjskim). Oprac. Autora, 2015.

III. 1. Characteristic compositional elements of Strzelce Wielkie center in the middle of 19th century and the communication systems – the linear and the radial-concentric pattern (marked in the Galician cadastre). III. by Author, 2015.

pośrodku wsi, będącego zapewne dawnym placem wiejskim. Z niego rozchodziły się drogi prowadzące do wszystkich najważniejszych obiektów Strzelce Wielkiej: kościoła, wielkiego stawu, młyna, karczmy (?), brodu wiodącego ku polom uprawnym na wschodzie oraz do parku dworskiego. Choć drogi te nie były idealnie proste i nie tworzyły regularnego układu „promieni” (tak jak w przypadku wielkich ośrodków miejskich), sama lokalizacja placu i rozchodzenie się z niego tylu połączeń komunikacyjnych nie można uznać za przypadkowe.⁹ Wszak kościół parafialny wraz z dzwonnica i otaczającym je starodrzewem do dziś widać bezpośrednio z placu (Il. 3A), a młyn stanowił zamknięcie perspektywicznej osi widokowej prowadzącej niemal z tego samego miejsca wzdłuż szpalery drzew przy Młynówce (Il. 3B). Ponadto, większość dróg wychodzących z placu bardzo szybko doprowadzała do punktów widokowych, z których można było kontemplować piękno założenia parkowo-dworskiego. Taki układ

przestrzenny musiał nie tylko być łatwo dostrzegalny, ale także budzić podziw.

Analiza samych układów urbanistycznych nie daje jednak odpowiedzi na szereg pytań i wątpliwości, których tym bardziej nie rozwiewa obserwacja stanu istniejącego otoczenia parku (Il. 2). W szczególności niezrozumiałe jest zagospodarowanie przestrzenne po stronie południowej założenia parkowo-dworskiego:

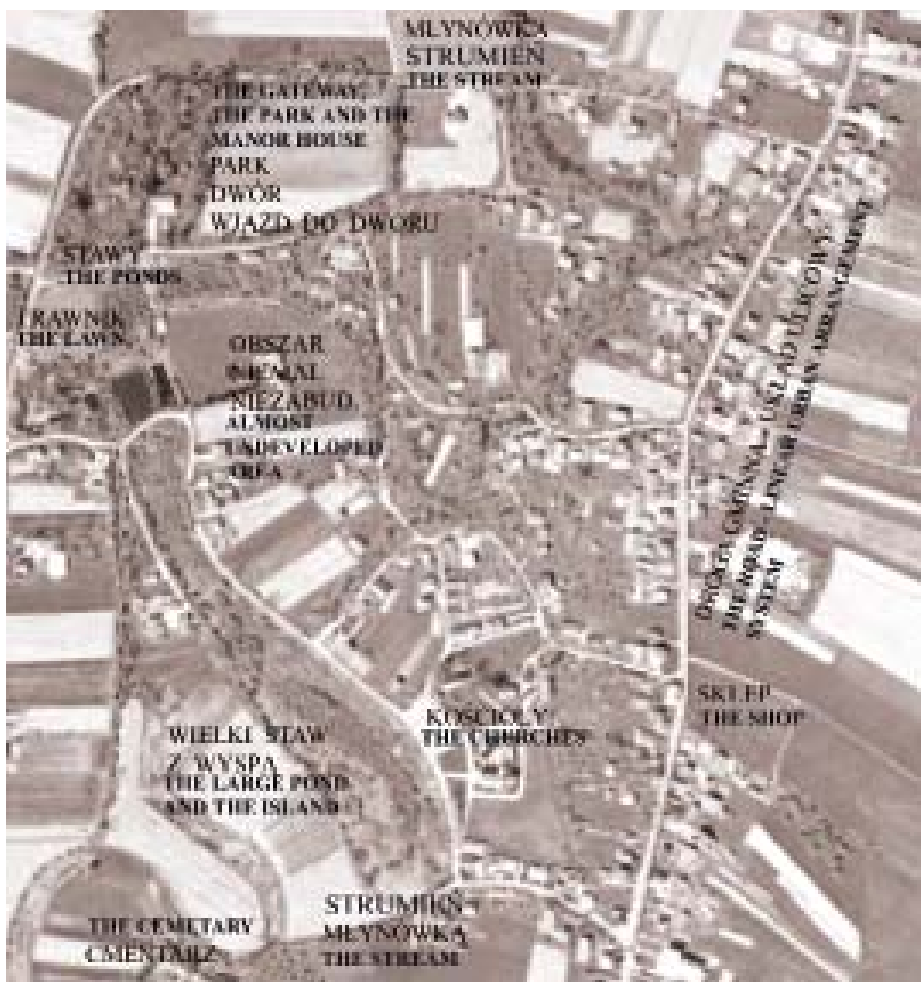
Wielki trawnik (największy we wsi) położony jest już poza terenem parku.

Długie aleje lub szpalery prowadzą w lewą i prawą stronę od wjazdu do posiadłości, tworząc niejako osie widokowe poprzeczne, podczas gdy dokładnie na wprost wyjścia z dworu znajduje się nieprzebyta ściana konkretna zieleni (krzewów i niskich drzew).

Niemal w samym środku wsi, pośrodku stosunkowo zwartej zabudowy (budynków jednorodzinnych z ogrodami przydomowymi), a równocześnie nieopodal parku, znajduje się kilka pól uprawnych i łąk.

Wielki staw, z ledwie widoczną obecnie wyspą, zajmuje zaskakująco dużą – jak na tak małą miejscowość – powierzchnię. Posiada powiązania widokowe z kościołem, terenem parafii, niemal całym centrum, ale z dworem i parkiem – nie.

⁹ Wydaje się że stworzenie układu koncentryczno-promienistego znanego z wielkich miast, charakteryzującego się regularnym placem pośrodku oraz dalekimi osiami widokowymi i prostymi drogami, nie przystawałoby do tak małej wsi.

II. 2. Charakterystyczne elementy kompozycyjne centrum wsi Strzelce Wielkie (oznaczone na ortofotomapie, stan obecny). Oprac. Autora, 2015.

III. 2. Characteristic compositional elements of Strzelce Wielkie center (current state, marked on orthophotomap). III. by Author, 2015.

Kilkukilometrowy, obecnie wyschnięty strumień Młynówka, płynący dawniej przez teren całej miejscowości, zdaje się wpływać do wielkiego stawu i w okolicy parku w ogóle nie docierać. Odpływ wody, będący kontynuacją Młynówki, znajduje się już w połowie długości owego wielkiego stawu, przez co wód stojących (zlokalizowanych od strony parku) jest więcej niż przepływowych (położonych od strony kościoła).¹⁰

5. WYNIKI BADAŃ

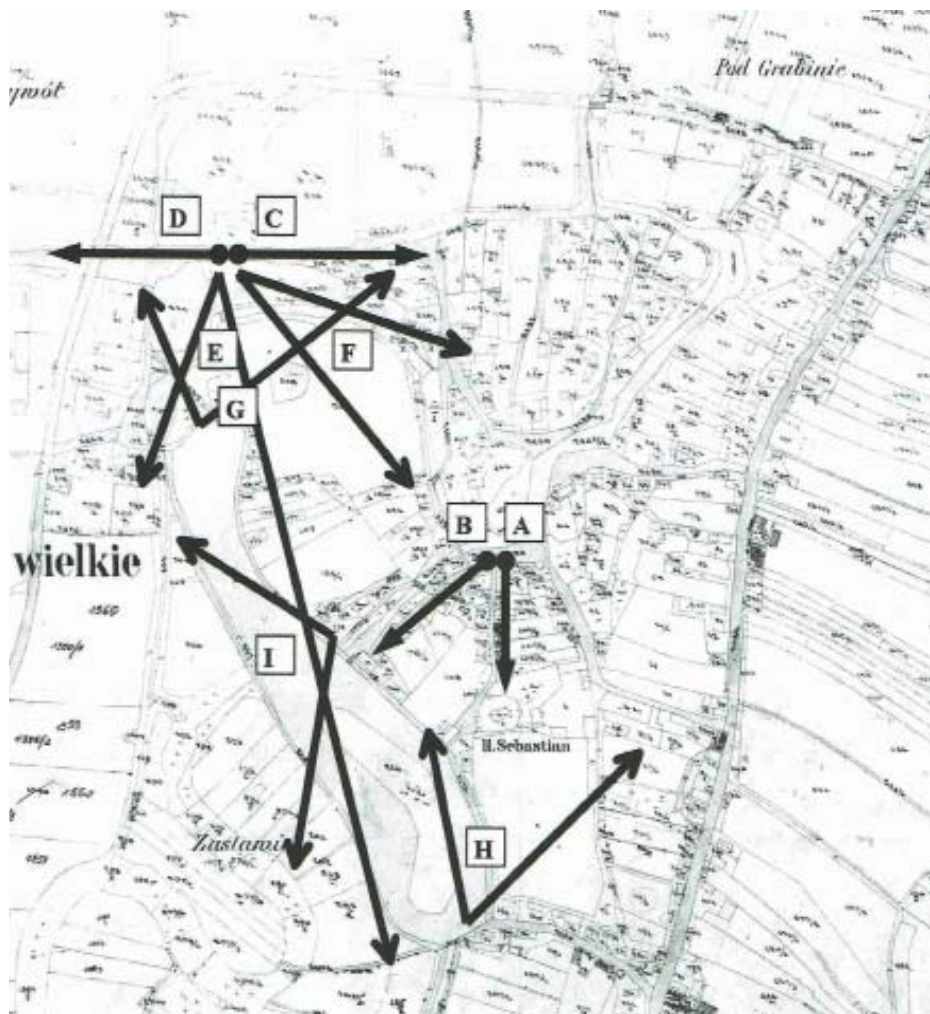
Odpowiedzi na powyższe pytania należało szukać w analizie powiązań kompozycyjnych i widokowych parku z pozostałą częścią Strzelce Wielkich, z okre-

su świetności tej wsi w XIX stuleciu (II. 3). Ponadto, należało prześledzić zmiany zagospodarowania omawianego terenu na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat (II. 4). To właśnie ze znaczenia parku i pełnionej przez niego roli we wsi wynikały przyjmowane rozwiązania projektowe:

Wielki trawnik położony nieopodal dworu nie był fragmentem parku naturalistycznego, podporządkowanym jego zasadom kompozycji. Był to teren dawnych, obecnie nie istniejących, dworskich zabudowań gospodarczych. Zlokalizowane nieco z boku całego założenia parkowo-dworskiego, nie przeszkadzały one ani w odpowiedniej lokalizacji ważniejszych oraz piękniejszych elementów przestrzennych, ani w stworzeniu właściwych powiązań kompozycyjnych pomiędzy parkiem i centrum wsi. Nie wchodziły także w obszar szerokiego widoku rozciągającego się z drugiej strony parku na okoliczne łąki, pola, pastwiska i drzewostany śródpolne.

Długie aleje i szpalery rozchodzące się od bramy wjazdowej do założenia dworskiego prowadziły: na wschód, w kierunku sadów i terenów zalewowych (II. 3C) oraz na zachód, do pozostałych zabudowań dworskich i pól uprawnych (II. 3D). Widok z dworu, przez zajazd i bramę wjazdową nie kończył się po

¹⁰ Występują niekonsekwencje w obecnym stanie gospodarki elementami wodnymi omawianej wsi. Rewitalizacja strumienia Młynówki i jej otoczenia stanowiło najważniejsze wyzwanie w procesie rewitalizacji krajobrazu Strzelce Wielkich. Było to zgodne z opinią, iż: *zachowanie wód naturalnych wraz z towarzyszącym im zadrzewieniem fauną i florą, łączącymi dawny krajobraz naturalny z obecnym stanem zagospodarowania, powinno stać się zasadniczą wytyczną planowania w krajobrazie* (cyt za: A. Rzymkowski, M. Chowaniec, 1972, *Ruralistyka. Planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie*, Arkady, Warszawa, s. 59).

Il. 3. Charakterystyczne widoki w centrum wsi Strzelce Wielkie w połowie XIX wieku (oznaczone na katastrze galicyjskim). Oprac. Autora, 2015.

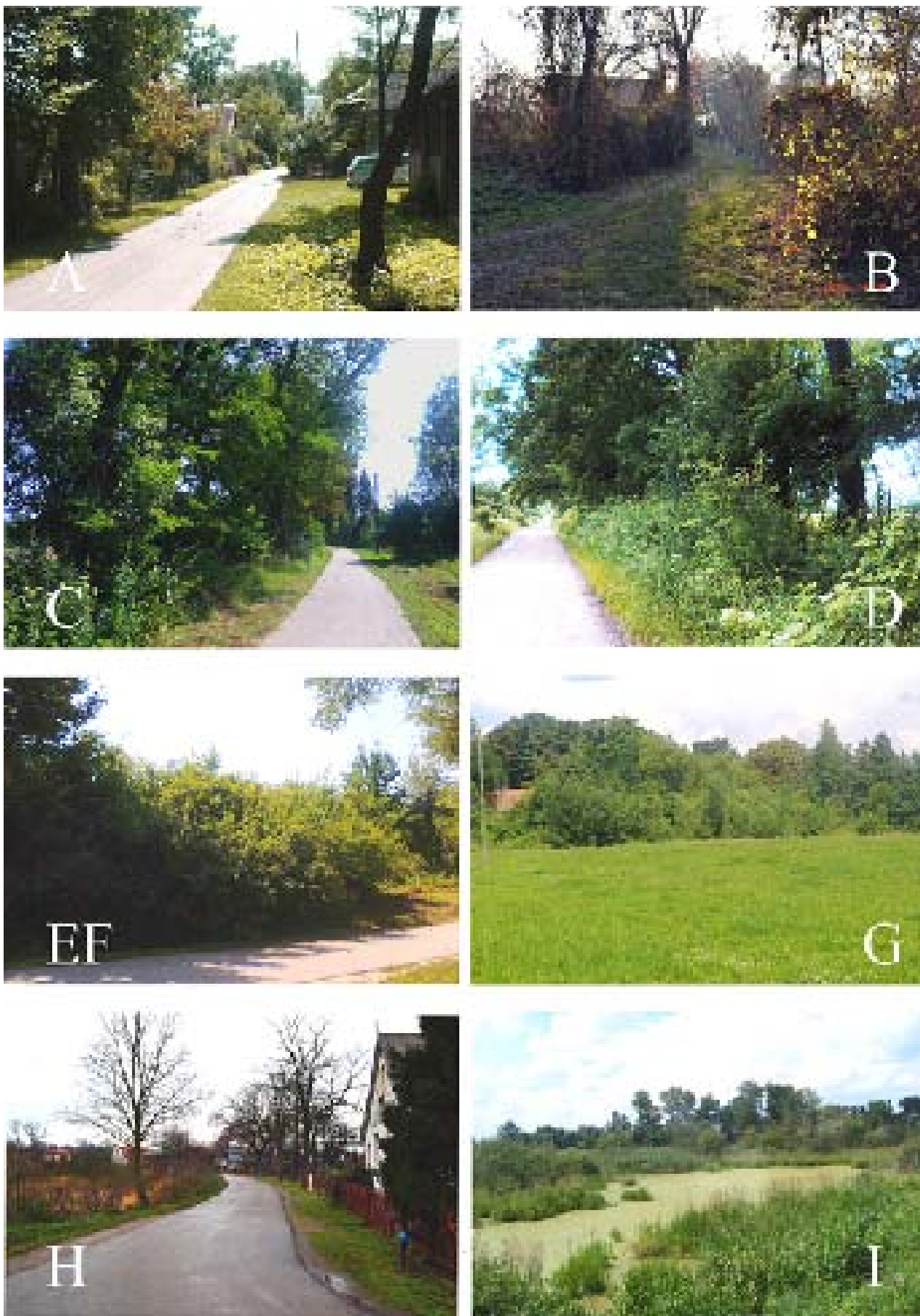
Ill. 3. Characteristic views of Strzelce Wielkie center in the middle of 19th century (marked in the Galician cadastre). Ill. by Author, 2015.

kilku metrach na ścianie zieleni. W XIX wieku ten nieprzebrany obecnie teren nie był zarośnięty, gdyż znajdowało się tam kilka stawów dworskich rozdzielonych groblami. Tym samym z bramy wjazdowej prowadzącej do założenia dworskiego roztaczał się widok dalszy i bardziej malowniczy, niż osie widokowe po lewej i prawej stronie (Il. 3E); prospekt ten obejmował owe kilka stawów, zakręt strumienia, most na drodze wiodącej między zbiornikami wodnymi, wielki staw, a nawet położony po drugiej stronie wsi cmentarz i otaczający go drzewostan.

Zgodnie z zasadami projektowania polskich założeń swobodnych, także z parku w Strzelcach Wielkich wyeksponowano najpiękniejsze elementy otaczającego krajobrazu. Dlatego z tak ważnego punktu jak brama wjazdowa do posiadłości wytyczono także drugi prospekt, ukierunkowany nieco bardziej w lewą stronę (Il. 3F). Umożliwiał on obserwowanie z parku drzew rosnących wzdłuż Młynówki, a także dużej części zabudowań; nie byłoby to możliwe gdyby nie istniejące do dziś, wspomniane łąki i pola położone w centrum wsi, pośród budynków i ogrodów.

Wielki staw z wyspą także przynależał do posiadłości dworskich. Obecnie zarośnięty, jeszcze pół wieku temu pełnił funkcję kąpieliska, umożliwiał spacerować wzdłuż brzegów, a nawet pływanie łódkami. Mieszkańcom z różnych miejsc widokowych eksponowano piękno zarówno niemal całego założenia parkowo-dworskiego, jak i kościoła oraz starodrzewia rosnącego wzdłuż Młynówki (Il. 3G). Ponadto, powstanie wielkiego stawu gwarantowało istnienie widoków dalekich, prowadzących wzrok poprzez niemal całą wieś (Il. 3H). Prócz dwóch wspomnianych widoków z parku, należy wymienić przede wszystkim malowniczy, szeroki widok całej zachodniej części miejscowości rozciągający się ze starego kościoła.

Zarastanie wielkiego stawu wynika częściowo z faktu zaniku drugiego odpływu wody, właśnie od strony parku. Pierwotnie wypływający strumień tworzył w tym miejscu meander Młynówki, obecnie ledwie odczytywalny w przestrzeni. Przepływał obok parku, tuż przy alei parkowej i powiązany był ze wspomnianymi, obecnie całkowicie zarośniętymi małymi stawami znajdującymi się naprzeciwko dworu. Po zatoczeniu tego szerokiego łuku, strumień

Il. 4. Charakterystyczne widoki w centrum wsi Strzelce Wielkie – stan obecny (Por.: il. 3). Fot. Autora, 2015.

Ill. 4. Characteristic views of Strzelce Wielkie center – current state (Compare: ill. 3). Photos by Author, 2015.

powracał do centrum miejscowości, gdzie łączył się z drugim, o wiele krótszym odpływem. Różnica długości tych dwóch fragmentów strumienia wynikała z istnienia młyna przy krótszym z nich – woda, spadając na koło młyńskie, pokonywała wysokość, którą naturalnie płynąca woda przemierzała płynąc aż do parku i z powrotem – tak by te dwa ciekły ponownie się ze sobą połączyły.

6. PODSUMOWANIE/WNIOSKI

Przeprowadzone badania nie tylko pozwoliły na odtworzenie postaci wsi z okresu jej pełnego rozkwitu, ale także na porównanie jej ze stanem obecnym (Il. 4). Strzelce Wielkie potwierdzają przekonanie, iż *dzięki wyrosłemu na staropolskiej tradycji szacunkowi dla kultury wsi i dzięki zabiegom środowiska architektonicznego udało się przechować (nie tylko w Galicji) rodzimy charakter dworsko wiejskiej zabudowy naszego Kraju.*¹¹

¹¹ Cyt za: J. W. Rączka (red.), *O tożsamość wsi III generacji, O tożsamość wsi III generacji. Streszczenie...*

Pomimo powstania wielu nowoczesnych budynków w przypadkowej lokalizacji i pojawieniu się znacznej ilości samosiewu, olbrzymia część przedstawionych rozwiązań przestrzennych możliwa jest do odtworzenia. Pozwoliłoby to na przywrócenie tożsamości oraz tradycji miejsca, zgodnie z zasadami sztuki i oczekiwaniami mieszkańców. Wzmocniłoby także znaczenie samego parku, jak również niewątpliwie przywróciłoby założeniu parkowo-dworskiemu dawne znaczenie i rolę w układzie urbanistycznym.

Postać wsi Strzelce Wielkie potwierdza, iż nawet najmniejsze miejscowości posiadają niekiedy niezwykle cenne – z punktu widzenia dziedzictwa kulturowego – elementy i rozwiązania przestrzenne, często wzajemnie powiązane kompozycyjnie. Ich powolne, acz nieuniknione samoczynne zanikanie skłania ku refleksji, czy równoległe z rozwojem wielkich ośrodków miejskich nie należałoby podejmować szerzej zakrojonych prac w tych rzadziej odwiedzanych obszarach wiejskich. Istnieje potrzeba, aby utrzymać tradycję i tożsamość miejsc – wsi i obszarów wiejskich postrzeganych jako całość, zwłaszcza w sytuacji zwiększonej urbanizacji.

NOT ONLY TOWN PARKS.

THE SIGNIFICANCE OF A COUNTRY PARK IN THE URBAN LAYOUT AND ITS ROLE IN THE RECOMPOSITION DESIGN OF STRZELCE WIELKIE VILLAGE PARK

1. INTRODUCTION

The urban layout of Strzelce Wielkie was formed by particular historical background, which were taken into consideration during design process of revitalization project. The undertaken various researches were concentrated also on the current value of the park for the local community, as well as its historical importance.¹ Despite of the decline or even the disappearance of various spatial solutions, it was pos-

sible to re-create many of them in the village center revitalization project.

The manor park originally was used only by a small group of inhabitants; they could enjoy the compositional beauty of the designed park and its connection with the natural surrounding landscape. Today, like city parks, this so important compositional element of village is a free public access area but paradoxically it is not a place of interest for village inhabitants. As one of undertaken efforts it was to restore this manor – today village park (as well as city parks) as a place serving to rest for all inhabitants, with the possibility to admire the beauty of “green architecture” and even more – allowed to enjoy the surrounding landscape.

2. AIM AND STUDY METHODS

The aim of the study was to determine the significance of naturalistic park in Strzelce Wielkie, as

¹ The research drawn up within the framework of the international, Polish-German cooperation with authorities – Marshal's Office of Małopolska Region, in accordance with the “Bavarian method”: „Zintegrowane programowanie rozwoju obszarów wiejskich w Małopolsce w oparciu o wzorce Bawarii” (2014–2015). Landscape research *in situ* – Ph.D. Przemysław Baster (on the Polish side) and Arch. Thomas Wurth (on the German side), mentoring: Prof. Urszula Litwin (Department of Agricultural Land Surveying, Cadaster and Photogrammetry, Faculty of Environmental Engineering and Land Surveying, University of Agriculture in Krakow).

one of compositional axes of the village. The study method was to describe its compositional relationship and influence on the form of the village center, as well as the surrounding landscape. It allows to compare – as landscape composition – this one element of the rural layout, its form and its role, to the town parks.

The article compares the urban layout of the village in the middle of 19th century with its current state, laying emphasis on the significant importance of the manor park and its role in composition of the village. Communication, visual and functional connections have been determined. Also landscape elements, which have contributed to decline or even disappearance of the original solutions have been indicated. The basis for defining these relationships has become the urban layout analysis, with special attention given up to the most important buildings and elements of the greenery system. The original composition of manor park has not been a subject of article.

During the design process of the village revitalization, mainly focused on the landscape architecture – also focused on the problem described in this article – there have been used contemporary and historical land surveying materials, as well as archival sources. Archival and *in situ* research have been concentrated on the urban layout, the cultural heritage, public and private greenery system (from the urban to various smaller scale forms of landscape). Many information about the historical composition connections of the village have been found on the 19th-century Galician cadastre. All research became the basis of the comparative analysis of contemporary surveying materials, results of works *in situ* and archival data. An important part of revitalization process – in accordance with the “Bavarian method” – has been the cooperation with local authorities and inhabitants of the village.²

3. STATE OF THE RESEARCH

The scientific discussion connected with landscape role of parks situated in rural areas, till now has been focused mainly on the style and composition principles of park itself, as well as their connections with residence (“park – manor house” or “park – palace”). At the same time, the need to maintain the identity and tradition of the place – the village and rural areas perceived as a whole, has been repeatedly

emphasized.³ It has been pointed out the need to maintain the existing differences between the urban and rural settlement space, especially in times of increased urbanization.⁴ In the study have been also described the differences between insularity and regionalism, i.e. the need to respect the elements of cultural heritage.⁵

These ideas may be used as theoretical basis and guidelines for making the design work in rural areas, nevertheless they are not directly discussed in this article. A small number of scientific studies is concerned to spatial relationship “park – village” – its changes throughout the centuries, the characteristic solutions of individual design or determine the significance of the park as an element of the landscape of whole village. Similarly, in Strzelce Wielkie, to the cadastral map has been attached a description of the existing manor house and manor-park complex with its nearest surrounding with historical background.⁶ But cadastral description has not implied above-mentioned issues, which are stressed in this article.

4. DESCRIPTION OF THE RESEARCH

The village landscape revaluation project, which includes the manor-park and its connections with

² The method for cooperation with local inhabitants, which is the basis of the “Bavarian method”, will be the subject of another article.

³ Here are opinions of some famous Polish landscape and architecture scientists, included in the most well-known books about landscape philosophy: Z. Myczkowski, 2003, *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, p. 8; J. W. Rączka (red.), 1994, *Wieś – negatywną czy pozytywną alternatywą miasta*. Streszczenie referatów wygłoszonych na II-jej Sesji Naukowej zorganizowanej w dniu 18 i 19. stycznia 1994 roku w ramach Sekcji Architektury i Planowania Wsi Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Zakład Architektury i Planowania Wsi Politechniki Krakowskiej, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, pp. 24–25.

⁴ M. Kowicki, 1997, *Wieś przyszłości jako alternatywa osadnicza miasta. Rozważania nad kształtem architektonicznym i planistycznym wsi, ośrodka społeczno-usługowego oraz domu wiejskiego w epoce postindustrialnej*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków; Z. Myczkowski, *opus cit.*; J. W. Rączka (red.), 1983, *O tożsamość wsi III generacji*. Streszczenie referatów wygłoszonych na I-jej Sesji Naukowej zorganizowanej w dniu 6-tym maja 1993 roku w ramach Sekcji Architektury i Planowania Wsi Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Zakład Architektury i Planowania Wsi Politechniki Krakowskiej, Kraków; J. W. Rączka (red.), *Wieś – negatywną czy pozytywną...*

⁵ M. Kowicki, *Wieś przyszłości...*, pp. 41–43.

⁶ I. Wildner-Nurek, 1993, *Założenie podworskie w Strzelcach Wielkich, gm. Szczurowa, woj. Tarnów, (Dokumentacja ewidencyjna zabytkowych założeń ogrodowych)*, maszynopis, passim.

the surrounding landscape has not intended to create urbanization countryside or creating resemblance to the town form; on the contrary, it has intended to highlight the beauty of an open landscape and its distinctiveness from the urban space. Moreover, the project had to prove that the development and modern shaping of countryside village may be a positive alternative to the settlement in the town. The design solutions were used to restore the spatial order of the village and preserve its tradition and identity of the place, with full respect for the local cultural heritage. In the spirit of regionalism, the project consciously adapted the best foreign ideas, thus creating a space that combining local, valuable traditions, with positive aspects on the international scale. Adjusted great ideas to the problems and needs of a small village, according to the possibilities, historical, cultural and civilization background, as well as inhabitants preferences, mainly for whom the village should be restored.⁷

The analysis of the current state, historical information and contemporary materials revealed that two urban arrangement systems coexisted in Strzelce Wielkie: the linear and the radial-concentric pattern (III. 1). The overall village planning, distribution of the most important buildings, most picturesque views and the look of greenery have been connected with the manor-house complex, mainly with its park. Located just behind the last buildings on the north-west edge of village, the park has allowed the creation of the necessary composition connections with the village, on the other hand, it has let to expose the beauty of the surrounding open landscape. Such position has made the park optimal part of both mentioned urban systems but also the perfect complement of them. Moreover, such a location of park was the opportunity to shape a coherent spatial urban layout with another objects – elements of village urban plan.⁸

The part of village constructed on the linear system – located quite far and with relatively small composition connection with the park – is clearly visible even today. A large part of its historical

and newly formed residential areas have been located near the north-south leading local road Strzelce Małe – Rudy Rysie. A much stronger relationship with the manor-house complex (including the park) has the second of mentioned urban systems – the radial-concentric pattern, that is hardly readable today (II. 2). It has centered around – now non-existent – widening of the road in the middle of the village, which has been probably an old market square. From this square have spread roads leading to the all main points of Strzelce Wielkie layout: the church, the great pond, the mill, the ford leading to fields cultivated in the east part of the village, probably also to the tavern and precisely to the manor-house complex. Although the roads were not perfectly straight and do not form a regular arrangement of “rays” (as in the case of large urban centers), location of the square and radial connections of so big number roads can not be considered accidental.⁹ *Primo* – the parish church, its bell tower with surrounding ancient trees could be still seen directly from the square (II. 3A). *Secundo* – the mill building has been a prospective closure of an axis leading almost from the same point along the row of trees at Młynówka bank (II. 3B). Moreover, most of the roads coming out of the square quickly have reached the view points, from which that has been possible to contemplate the beauty of the park and manor-house complex. Such a spatial arrangement not only has been easily visible, but could also arouse admiration.

Theoretical analysis of urban composition does not provide answers to many questions and doubts. Moreover, the observation of existing surrounding park environment has created next problems (III. 2), particularly urban layout on the south side of the manor-house complex:

The great lawn (the largest in the village) is located outside the park.

Long avenues and double row of trees, leading to the left and right side from the complex entrance, are creating a kind of transversal axes, while directly in front of main entrance to the manor house bushes and low trees forms impassable wall of greenery.

Almost precisely in the center of the village, in the middle of a relatively compact residential area (formed by one-family houses with gardens), very near the park, there are several fields and meadows.

The great pond, with barely visible island, is surprisingly large in comparison with relatively small

⁷ The methodology and the basic ideas of activities in rural areas are the result of the studies, they are consistent with the main ideas presented at many conferences and in the various scientific publications.

⁸ Despite the apparent position of the side of the entire built-up area, the park also belongs to the center, which symbolically emphasizes the municipal road that separates it from fields and meadows. It should be emphasized that such a location is not unusual – naturalistic and calligraphic parks were often located at the very end of the village. Therefore, studies may also be useful in the analysis and restoration of many other similar implement located in rural areas.

⁹ It seems that the radial-concentric pattern – realized in the great cities, characterized by the regular square in the middle of city and a long distant axis and the straight communication ways, is not the proper solution for such a small village.

village. It has view connections with the church building, the parish area, almost every point of the center, meanwhile, with the manor complex does not exist any view connection.

Now dried up, Młynówka stream, formerly flowing through the territory of the whole village (distance of some kilometers), seemed to flow into the big pond and did not reach the park surroundings. The outflow of water, which is the continuation of Młynówka stream, started already in the middle of the great pond length. In consequence, the quantity of the stagnant water (located on the park side) is much bigger than the quantity of the flow one (located on the church side).¹⁰

5. RESULTS

The answers to these questions were to be found in the analysis of composition and viewing relationships between the manor-house complex (including park) and the rest of Strzelce Wielkie urban layout, mainly from the time of their splendour in the 19th century (Ill. 3). The next stage were the changes of the village during the last hundred years (Ill. 4). As the result of research there has been conclusion, that the manor park and its role in the constructing of village layout had to determine the nowadays design solutions for the revitalization project:

The great lawn – situated near the manor-house – has not been a fragment of the naturalistic park, it has not represented its composition rules. In the 19th century, that has been area fulfilled with currently non-existing manor farm buildings. Located slightly on the side of the manor complex, they have not disturbed neither in the appropriate location of the most important and beautiful layout elements nor the creation of appropriate compositional relationship between the manor park and the village center. They have been also out of the broad view extending from the other side of the park to the surrounding meadows, fields and open landscape.

Long avenues and double row of trees, parting from the complex main gate, have led on the east to the orchards and the flood fields (Il. 3C) and on the west to the other manor buildings and farmlands (Il. 3D). View from the manor-house entrance, with green square in front of entrance and the entrance

gate has not been closed after a few meters on the wall of green. In the 19th century, that impenetrable area has not been overgrown, in that area there have been some separated by dikes small manor ponds. In this way, above mentioned view has overlooked much further and more picturesque than the view axes left and right. This prospectus has started with small manor ponds, the stream meanders, a bridge on the road leading between the water reservoirs, the big pond and even located on another edge of village the cemetery with surrounding stand (Il. 3E).

According to the design principles of Polish naturalistic parks, also from the park in Strzelce Wielkie have been exposed the most picturesque elements of the surrounding landscape. Therefore, from such a important point of spatial composition as the main gate to the manor complex, there has been another prospectus, led slightly to the left (Il. 3F). That view has started with the group of trees growing along Młynówka stream and some buildings in the background. It would not be possible without an open space – existing till today – these meadows and fields located in the center of the village, in the middle of compact buildings and gardens group.

The great pond, with an island in the center, also has belonged to the manor complex. Actually overgrown, a half century ago it has been used as swimming bath with possibility of walks along the banks and even boating. Inhabitants had chance to admire from different viewpoints the beauty of almost the whole manor complex (Il. 3G), as well as the church building and the group of old trees growing along Młynówka stream. The location of the great pond guaranteed the long distant landscape views taking in almost whole panorama of the village (Il. 3H). In addition, to these two views of the park and manor complex, we must to mention a picturesque wide view of the entire western part of the village, extending from the old church (Il. 3I).

Overgrowing of the great pond has been partly an effect of the disappearance of the second water outflow, just from the park bank. Originally, Młynówka stream has created here quite a large meander, currently hardly readable. The stream has flowed beside the park, along one park avenue, reaching the aforementioned, now completely overgrown, small ponds located in front of manor-house, which created the picturesque background for manor building. After passing the sweeping meander, the stream has flowed back to the village center reaching another – much shorter – stream. The difference in length of these two stream parts has been the result of the mill location on the shorter of them. Water falling down on the mill wheel, overcame altitude, which

¹⁰ There are inconsistencies in the current state of the water elements in the village. Revitalization of Młynówka stream and its surroundings was a major challenge in the design process. This was in accordance with the opinion of A. Rzymkowski and M. Chowaniec (A. Rzymkowski, M. Chowaniec, 1972, *Ruralistyka. Planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie*, Arkady, Warszawa, p. 59).

water flowing naturally had to reach the park and then back to join again two streams together.

6. SUMMARY / CONCLUSIONS

The scientific research and studies not only have enabled the reconstruction of the village layout from its flowering times, but also to compare that result of studies with the present situation (Il. 4). Strzelce Wielkie confirms the belief that *thanks to the old Polish traditional respect for the rural culture and thanks to the efforts of scientists and architects it has been possible (not only in Galicia) the protection of the indigenous manor character of rural buildings and landscape areas in our country.*¹¹ Despite of big amount of modern buildings in the accidental location and of considerable amount of self-seeding greenery, a huge part of spatial solutions and relationship with the surrounding landscape is still possible to reconstruct. This would allow to restore the identity and tradition of the place, in accordance with the principles of architecture and landscape art and wishes of the inhabitants. This would strengthen the importance of the park itself and undoubtedly would restore the manor-house and park complex former importance and its role in the urban layout.

The character of the urban layout of Strzelce Wielkie village confirms, that even the smallest villages have sometimes extremely valuable – as cultural heritage – elements and spatial solutions, often interrelated compositionally. Their slow, but inevitable, decline, tends toward self-reflection, shall we in parallel with the development of large urban centers take more extensive work in these rarely visited rural areas. There is the need to maintain the identity and tradition of places – the village and rural areas perceived as a whole, especially in view of increased urbanization.

LITERATURA / REFERENCES

1. Davidson J., Wibberley G., *Planning and the Rural Environment*, Pergamon Press, Oxford, New York, Toronto, Sydney, Paris, Frankfurt.
2. Kowicki M., 2010, *Patologie/wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
3. Kowicki M., 1997, *Wieś przyszłości jako alternatywa osadnicza miasta. Rozważania nad kształtem architektonicznym i planistycznym wsi, ośrodka społeczno-usługowego oraz domu wiejskiego w epoce postindustrialnej*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
4. Myczkowski Z., 2003, *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
5. Rączka J. W. (red.), 1983, *O tożsamość wsi III generacji. Streszczenie referatów wygłoszonych na I Sesji Naukowej zorganizowanej w dniu 6 maja 1993 roku w ramach Sekcji Architektury i Planowania Wsi Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, Zakład Architektury i Planowania Wsi Politechniki Krakowskiej, Kraków.
6. Rączka J. W., 1985, *Podstawy rewaloryzacji architektury w regionach krajobrazowych (wartości i zagrożenia – rozważania nad metodą – cechy regionalne – problemy rewaloryzacji)*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
7. Rączka J. W., 1986, *Informacja MR.I.6: Rewaloryzacja zespołów zabytkowych na tle rozwoju miast*, z. 10, Zakład Architektury Krajobrazu, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
8. Rączka J. W. (red.), 1994, *Wieś – negatywną czy pozytywną alternatywą miasta. Streszczenie referatów wygłoszonych na II Sesji Naukowej zorganizowanej w dniu 18 i 19. stycznia 1994 roku w ramach Sekcji Architektury i Planowania Wsi Komisji Urbanistyki i Architektury Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, Zakład Architektury i Planowania Wsi Politechniki Krakowskiej, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.
9. Rzymkowski A., Chowaniec M., 1972, *Ruralistyka. Planowanie obszarów rolniczych i budownictwo wiejskie*, Arkady, Warszawa.
10. Wildner-Nurek I., 1993, *Założenie podworskie w Strzelcach Wielkich, gm. Szczurowa, woj. Tarnów, (Dokumentacja ewidencyjna zabytkowych założeń ogrodowych)*, maszynopis.

¹¹ J. W. Rączka (red.), *O tożsamość wsi III generacji, O tożsamość wsi III generacji. Streszczenie referatów...*